

*Гутник В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ЗАХИСНИКА В МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДАХ

Анотація. Статтю присвячено загальній характеристиці права на безоплатну правову допомогу захисника в міжнародних кримінальних судах. Проаналізовано відповідні норми статутів та Правил процедури й доказування Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, постійно діючого Міжнародного кримінального суду, а також міжнародно-правову доктрину, яка має відношення до предмета дослідження. Особливу увагу приділено питанням щодо вільного вибору захисника.

Ключові слова: захисник, право на захист, безоплатна правова допомога, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії.

Постановка проблеми. Сьогодні як у міжнародному, так і в національному кримінальному процесі забезпечення правової допомоги особам, щодо яких ведеться кримінальне провадження, сприймається як аксіома [1, с. 109]. Адже коли обвинувачений не володіє достатніми коштами для оплати послуг захисника, він не може втрачати можливість користуватись професійною правовою допомогою [2, с. 237; 3, с. 282].

Система безоплатної правової допомоги посідає особливе місце в міжнародних кримінальних судах. Економічна ситуація на території колишньої Югославії, у Руанді, Сьєра-Леоне та інших державах була більше ніж складною, відтак розробники статутів та Правил процедури й доказування (далі – ППД) міжнародних кримінальних судів усвідомлювали, що особи, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, не зможуть оплатити правову допомогу захисників, а тому важливо забезпечити для них безоплатну правову допомогу [4, с. 966]. Таке бачення розробників статутів і ППД не було помилковим. Практика міжнародних кримінальних судів показала, що більшість підозрюваних та обвинувачених не володіли достатніми коштами для оплати послуг адвоката [5, с. 79]. У результаті адвокат надавався їм безкоштовно, а витрати, пов'язані з участю адвокатів у захисті, брали на себе міжнародні кримінальні суди [6, с. 297; 7, с. 810].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо права на безоплатну правову допомогу захисника були предметом наукових досліджень низки науковців. Варто згадати праці К. Галанта, Е. Ліні, Х. Лехіовел, К. Кременс, К. Керл, С. Старр, У. Шабас та багатьох інших. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання щодо «інтересів правосуддя» як підстави надання безоплатної правової допомоги, а також можливості вибору захисника особою, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

Метою статті є розгляд права на безоплатну правову допомогу захисника в Міжнародному кримінальному трибуналі щодо колишньої Югославії (далі – МКТЮ), Міжнародно-

му кримінальному трибуналі щодо Руанди (далі – МКТР), Механізмі для міжнародних кримінальних трибуналів (далі – ММКТ), Спеціальному суді щодо Сьєра-Леоне (далі – СССЛ) та постійно діючому Міжнародному кримінальному суді (далі – МКС).

Виклад основного матеріалу. Право на безоплатну правову допомогу захисника передбачається в п. «d» ст. 21(4) Статуту МКТЮ, п. «d» ст. 20(4) Статуту МКТР, п. «d» ст. 19(4) Статуту ММКТ, п. «d» ст. 17(4) Статуту СССЛ, п. «c» ст. 55(2) Статуту МКС та п. «d» ст. 67(1) Статуту МКС.

У зазначених статутах воно визначається однаково: право обвинуваченого мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в будь-якому такому випадку, коли в нього немає достатньо коштів для оплати послуг захисника.

Таке формулювання було запозичено без будь-яких змін із міжнародних актів у сфері захисту прав людини, зокрема з п. «d» ст. 14(3) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. (далі – МПГПП) та п. «c» ст. 6(3) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ). Без сумніву, це свідчить про первинність цього права в міжнародних договорах із прав людини щодо статутів міжнародних кримінальних трибуналів та запровадження останніми стандартів гарантування права на захист у міжнародному кримінальному судочинстві, вироблених міжнародними актами у сфері захисту прав людини [8, с. 47].

Однак фактично сформульоване такими ж словами право на безоплатну правову допомогу захисника в міжнародних актах у сфері захисту прав людини та статутах міжнародних кримінальних судів має дещо різну правову природу й зміст.

Обґрунтованою є думка Е. Ліні, яка підкреслює, що хоча договірні термини, які стосуються права на захист у міжнародних актах із прав людини й міжнародних кримінальних судах, мають ідентичне формулювання, вони повинні тлумачитись відповідно до їх початкового значення, у світлі їх контексту та мети [9, с. 248]. Так, положення міжнародних актів із прав людини покликані сприяти реалізації прав людини в межах національного правопорядку, тоді як міжнародні кримінальні суди спрямовані на боротьбу з безкарністю за вчинені міжнародні злочини. Міжнародне кримінальне судочинство відіграє роль моделі міжнародної юстиції, тому для розвитку системи міжнародного правосуддя необхідним є досягнення найвищих стандартів справедливого судочинства, у тому числі права на захист [9, с. 248]. Отже, через свою правову природу стандарти права на безоплатну правову допомогу в міжнародних кримінальних судах повинні бути вищими.

Якщо повернутись до дослідження норм міжнародних актів із прав людини та статутів міжнародних кримінальних судів, то аналіз п. «d» ст. 14(3) МПГПП, п. «c» ст. 6(3) ЄКПЛ, п. «d» ст. 21(4) Статуту МКТЮ, п. «d» ст. 20(4) Статуту МКТР,

п. «d» ст. 19(4) Статуту ММКТ, п. «d» ст. 17(4) Статуту СССЛ, п. «d» ст. 67(1) Статуту МКС дає змогу дійти висновку, що правова допомога надається обвинуваченому в таких випадках: 1) якщо цього вимагають інтереси правосуддя; 2) якщо він немає достатньо коштів для оплати послуг захисника.

Згідно з п. «d» ст. 14(3) МПГПП та п. «с» ст. 6(3) ЄКПЛ, враховуючи практику діяльності ЄКПЛ та Європейського суду з прав людини, «інтереси правосуддя» вимагають асигнування захисника за умови тяжкості інкримінованого злочину та суворості покарання [10; 11; 12].

Однак якщо проаналізувати статuti міжнародних кримінальних судів, то стає зрозумілим, що злочини, які входять до їх предметної юрисдикції, є особливо тяжкими. Так, за Статутом МКТЮ до предметної юрисдикції входять серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р. (ст. 2), порушення законів або звичаїв війни (ст. 3), геноцид (ст. 4), злочини проти людяності (ст. 5) [13]; за Статутом МКТР – геноцид (ст. 2), злочини проти людяності (ст. 3), порушення ст. 3, спільної для Женевських конвенцій і Додаткового протоколу II (ст. 4) [14]; за Статутом СССЛ – злочини проти людяності (ст. 2), порушення ст. 3, спільної для Женевських конвенцій і Додаткового протоколу II (ст. 3), інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (ст. 4), окремі особливо небезпечні злочини за законодавством Сьєрра-Леоне (ст. 5) [15]; за Статутом МКС – геноцид (ст. 6), злочини проти людяності (ст. 7), воєнні злочини (ст. 8) та злочин агресії (ст. 8 bis) [16]. Тому в міжнародних кримінальних судах, де всі злочини, щодо яких вони володіють предметною юрисдикцією, є особливо тяжкими, «інтереси правосуддя» *ipso facto* завжди присутні. Відтак варто погодитись із думкою К. Галланта, Ш. Кірша та У. Шабаса, що в міжнародних кримінальних судах важко уявити собі ситуацію, у якій інтереси правосуддя не вимагали б призначення адвоката для обвинувачених, які не володіють достатніми коштами для оплати послуг захисника [17, с. 25; 18, с. 449; 7, с. 810].

З огляду на наведене *de facto* єдиною підставою для надання безоплатної правової допомоги для обвинуваченого є відсутність у нього достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника. Запозичення розробниками статутів міжнародних кримінальних судів такого ж формулювання права на безоплатну правову допомогу захисника, як у МПГПП та ЄКПЛ, пов'язане з баченням необхідності уніфікації мінімальних стандартів забезпечення права на захист. Водночас, беручи до уваги особливості предметної юрисдикції сучасних міжнародних кримінальних судів, вважаємо, що «інтереси правосуддя» вимагають безоплатного призначення захисника за всіх випадків, коли підозрюваний або обвинувачений не володіють достатніми коштами для оплати правової допомоги захисника.

Другою вимогою, необхідною для асигнування підозрюваному чи обвинуваченому безоплатної правової допомоги захисника, є відсутність у нього достатніх коштів для оплати послуг захисника. У міжнародних кримінальних судах визначення того, чи володіє обвинувачений достатніми коштами для оплати послуг захисника, чи потрібне безоплатне для нього призначення захисника, перебуває в компетенції секретаря відповідного міжнародного кримінального суду.

Інше питання, яке потребує розгляду для аналізу права на безоплатну правову допомогу, стосується визначення права на вільний вибір асигнованого захисника особою, якій надається безоплатна правова допомога. Згадані положення п. «d» ст. 21(4) Статуту МКТЮ, п. «i» пр. 42(A) ППД МКТЮ, п. «d» ст. 20(4) Статуту МКТР, п. «i» пр. 42(A) ППД МКТР, п. «d»

ст. 19(4) Статуту ММКТ, п. «i» пр. 40(A) ППД ММКТ, п. «d» ст. 17(4) Статуту СССЛ, п. «i» пр. 42(A) ППД СССЛ, п. «с» ст. 55(2) Статуту МКС та п. «d» ст. 67(1) Статуту МКС прямо передбачають лише правову допомогу за вільним вибором для тих підозрюваних чи обвинувачених, які можуть оплатити таку правову допомогу. Щодо асигнованої міжнародними кримінальними судами правової допомоги підозрюваному та обвинуваченому такої норми немає.

У міжнародно-правовій доктрині зазначається, що хоча право на вільний вибір асигнованого захисника не є визначеним, побажання підозрюваного й обвинуваченого щодо кандидатури асигнованого захисника, якщо немає обґрунтованих підстав не прислухатись до них, мають бути враховані [8, с. 42].

Проблема щодо вільного вибору асигнованого захисника є досить складною та не має однозначного шляху вирішення. З одного боку, усі особи, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, є рівними перед законом і мають право на рівний захист [19, с. 77]. Тому незможні підозрювані чи обвинувачені не повинні володіти меншим обсягом прав та бути в менш сприятливому становищі, ніж ті, які володіють достатніми фінансовими ресурсами [20, с. 293]. Із цієї позиції, очевидно, їм також потрібно надавати змогу вільно обирати свого захисника.

З іншого боку, виникає проблема щодо фінансування правової допомоги адвокатів для незаможних осіб. Так, якщо адвокати будуть надавати безоплатну правову допомогу кожному незаможному підозрюваному чи обвинуваченому, не отримуючи жодних коштів за свою роботу, це, як підкреслює Т. Туінстра, призведе до банкрутства таких адвокатів [21, с. 49].

У разі фінансування роботи адвокатів міжнародними кримінальними судами грошові ресурси системи безоплатної правової допомоги також не є безмежними. Апеляційна палата МКТР у справі Ж. Акасу цілком правильно підкреслила, що питання про право незаможних обвинувачених на вибір захисника постає як питання про збалансованість двох вимог: з одного боку, варто забезпечити максимально ефективний захист для гарантування справедливого судочинства, а з іншого – необхідне правильне використання фінансових ресурсів Трибуналу [22, п. 60]. Тому з огляду на обмеженість фінансових ресурсів органів міжнародної кримінальної юстиції варто погодитись із позицією Х. Лехіовел, що в цілому ступінь гарантування права на безоплатну правову допомогу залежить від балансу між рівнем справедливості судового розгляду та використанням публічних коштів, якого насправді досить складно досягти [1, с. 109]. Чим більше коштів готові витратити органи міжнародної кримінальної юстиції на систему безоплатної правової допомоги, тим *de facto* потенційно більше можливостей для забезпечення ефективного захисту буде в підозрюваного або обвинуваченого. Більше фінансування дає змогу зібрати якісно кращу команду захисту, кількісно більшу (наприклад, залучити не одного кваліфікованого захисника, а декількох) тощо.

У своїй судовій практиці міжнародні кримінальні суди звертають увагу на те, що право на вибір захисника особами, які не мають достатніх коштів для його оплати, хоч і не є необмеженим, проте в будь-якому випадку повинне поважатися; захисник за вибором підозрюваного чи обвинуваченого має призначатись, якщо не існує обґрунтованих причин не призначати такого захисника [23, п. 18; 24; 25; 26, п. 44]. Тобто практика міжнародних кримінальних судів розширено проінтерпретувала право на безоплатну правову допомогу на захист: незможний підозрюваний або обвинувачений має право не

лише на безоплатну правову допомогу, а й на вільний вибір адвоката. Причому такий вільний вибір має презюмуватись доти, доки секретарем не буде встановлено існування обґрунтованих причин не призначати обраного незможним підозрюваним чи обвинуваченим захисника [27, с. 961].

Далі постає питання про те, коли можуть виникнути обґрунтовані причини не призначати обраного незможним підозрюваним або обвинуваченим захисника. Практика міжнародних кримінальних судів показує, що секретар, призначаючи захисника, може бути не зв'язаним бажанням незможного обвинуваченого щодо вибору конкретного адвоката, якщо це суперечитиме інтересам правосуддя [22, п. 61; 23, п. 18; 28], а також якщо є конфлікт інтересів між таким адвокатом та обвинуваченим [23, п. 18] або якщо адвокат не може достатньо часу приділити для ведення захисту в цій справі [29] тощо. Тобто фактично мова йде про те, що захисник не може бути призначений насамперед у випадках, коли він не зможе надати ефективного захисту.

Висновки. Таким чином, у статутах міжнародних кримінальних судів право обвинуваченого на безоплатну правову допомогу нормативно закріплене однаковою формулюванням – як «право обвинуваченого мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в будь-якому такому випадку, коли в нього немає достатньо коштів для оплати послуг захисника». Це формулювання було запозичене без будь-яких змін із Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., що свідчить про первинність цього права в міжнародних договорах із прав людини щодо статутів міжнародних кримінальних судів.

Водночас у міжнародних кримінальних судах, де всі злочини, щодо яких вони володіють предметною юрисдикцією, є особливо тяжкими, «інтереси правосуддя» *ipso facto* завжди присутні. Відтак фактично єдиною підставою для надання безоплатної правової допомоги для підозрюваного чи обвинуваченого є відсутність у нього достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника.

Практика міжнародних кримінальних судів розширено інтерпретувала право на захист: незможний підозрюваний або обвинувачений має право не лише на безоплатну правову допомогу, а й на вільний вибір адвоката. Причому такий адвокат повинен забезпечити якісну правову допомогу, а міжнародні кримінальні суди мають створити передумови для цього.

Література:

- Lahiouel H. Legal Aid in International courts / H. Lahiouel // International Legal Practitioner. – 2000. – September. – P. 109–110.
- Tochilovsky V. Jurisprudence of the international criminal courts and the European Court of Human Rights: procedure and evidence / V. Tochilovsky. – Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2008. – 912 p.
- Bassiouni M. Human Rights in the Context of Criminal Justice: identifying International Procedural Protection and Equivalent Protection in National Constitutions / M. Bassiouni // Duke Journal of Comparative and International Law. – 1993. – Vol. 3. – P. 235–297.
- Beresford S. The Right to be Defended in Person or Through Legal Assistance and the International Criminal Court / S. Beresford, H. Lahiouel // Leiden Journal of International Law. – 2000. – Vol. 13. – Issue 4. – P. 949–984.
- Elberling B. The Defendant in International Criminal Proceedings: Between Law and Historiography / B. Elberling. – Boston : Bloomsbury Publishing, 2012. – 270 p.
- Swart B. The Legacy of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia / B. Swart, A. Zahar, G. Sluiter. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 550 p.
- Schabas W. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute / W. Schabas. – Oxford : Oxford University Press, 2010 – 1259 p.
- Kremens K. The protection of the accused in international criminal law according to the human rights law standard / K. Kremens // Wrocław Review of Law, Administration & Economics. – 2011. – Vol. 1. – P. 26–48.
- Leaney E. Assignment of Counsel of Choice to Indigent Accused at the ICTR: An Analysis of a Threat to Fair Trial Rights and What May Be Done about It / E. Leaney // New Zealand Yearbook of International Law. – 2008. – Vol. 6. – P. 239–271.
- Z. P. v. Canada : Communication № 341/1988. – Canada. – 06/05/91. – CCPR/C/41/D/341/1988. – P. 5.4.
- O.F. v. Norway : Communication № 158/1983. – Norway. – 26/10/84. – CCPR/C/23/D/158/1983.
- Case of Croissant v. Germany : Judgment of the European Court of Human Rights, 25 September 1992 (Application № 13611/88). – P. 29.
- Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: Security Council resolution 827(1993), 25 May 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legal.un.org/avl/pdf/ha/icty/icty_e.pdf.
- Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda: Security Council resolution 955, 8 November 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictw/ictw_e.pdf.
- Statute of the Special Court, adopted 16 January 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf>.
- Rome Statute of the International Criminal Court, adopted 17 July 1998 : UN Doc. A/CONF.183/9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEngl1.pdf>.
- Gallant K.S. The Role and Powers of Defense Counsel in the Rome Statute of the International Criminal Court / K.S. Gallant // The International Lawyer. – 2000. – Vol. 34. – № 1. – P. 21–44.
- Gallant K.S. The International Criminal Court / K.S. Gallant, S. Kirsch // Defense in International Criminal Proceedings / ed. by M. Bohlander, R. Boed, R. Wilson. – Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2006. – P. 437–482.
- Руководство Международной амнистии по справедливому судопроизводству. – М. : Права человека, 2003. – 196 с.
- Marshall J. Breger, Legal Aid for the Poor: A Conceptual Analysis / J. Marshall // North Carolina Law Review. – 1982. – Vol. 60. – № 2. – P. 281–363.
- Temminck Tuinstra J.P. Defence Counsel in International Criminal Law / J.P. Temminck Tuinstra. – Hague : T.M.C. Asser Press, 2009. – 332 p.
- Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu : Case № ICTR-96-4-A (1 June 2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unictr.unmict.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ictw-96-4/appeals-chamber-judgements/en/010601.pdf>.
- Prosecutor v. Leonidas Nshogoza : Case № ICTR-2007-91-PT, Decision on Motions Requesting Assignment of Counsel of Choice (13 October 2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrad.unmict.org/webdrawer/webdrawer.dll/webdrawer/rec/193085/view/NSHOGOZA%20-%20DECISION%20ON%20MOTIONS%20REQUESTING%20ASSIGNMENT%20OF%20COUNSEL%20OF%20CHOICE.PDF>.
- Prosecutor v. Gérard Ntakirutimana, Decision on the Motions of the Accused for Replacement of Assigned Counsel/Corr. : Case № ICTR-96-10-T, ICTR-96-17-T (11 June 1997) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.legal-tools.org/uploads/tx_ltpdb/NTAKIR2_04.PDF.
- Prosecutor v. M. Martić : Case № IT-95-11-PT, Decision on Appeal against Decision of Registry (2 August 2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/x/cases/martic/tdec/en/09122227.htm>.
- Prosecutor vs. Alex Tamba Brima, Ibrahim Bazy Kamara and Santigie Borbor Kanu : Case № SCSL-04-16, Decision on the extremely urgent confidential joint motion for the re-appointment of Kevin Metzger and Wilbert Harris as lead counsel for Alex Tamba Brima and Brima Bazy Kamara and decision on cross motion by Deputy Principal Defender to Trial Chamber II for clarification of its oral order of 12 May 2005,

- 9 June 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rscsl.org/Documents/Decisions/AFRC/305/SCSL-04-16-T-305.pdf>.
27. Wladimiroff M. The Assignment of Defence Counsel Before the International Criminal Tribunal for Rwanda / M. Wladimiroff // *Leiden Journal of International Law*. – 1999. – Vol. 12. – P. 957–968.
28. Prosecutor v. Vidoje Blagojevic : Case № IT-02-60-PT, Order on the Appointment of Independent Legal Counsel (9 May 2003) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/x/cases/blagojevic/tord/en/030509.htm>.
29. Williamson J. Overview of the Assignment of Defence Counsel for the ICTR / J. Williamson // *Human Rights Law in Africa in 1998* / ed. C. Heyns. – Hague : Kluwer Law International, 2001. – P. 102–107.

Гутнык В. В. Право на бесплатную правовую помощь защитника в международных уголовных судах

Аннотация. Статья посвящена общей характеристике права на бесплатную юридическую помощь защитника в международных уголовных судах. Проанализировано соответствующие нормы уставов и Правил процедуры и доказывания Международного уголовного трибунала по бывшей Югославии, Международного уголовного трибунала по Руанде, постоянно действующего Международного уголовного суда, а также международно-правовую док-

трину, которая имеет отношение к предмету исследования. Особое внимание уделено вопросам относительно свободного выбора защитника.

Ключевые слова: защитник, право на защиту, бесплатная правовая помощь, Международный уголовный суд, Международный уголовный трибунал по бывшей Югославии.

Gutnyk V. Right to assigned legal assistance of defense counsel in international criminal courts

Summary. The article deals with general questions of the right to defense through assigned legal assistance of defense counsel in international criminal courts. Relevant norms of Statutes, Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, the International Criminal Tribunal for Rwanda and International Criminal Court, as well as international law doctrine are analyzed. Particular attention is paid to right to free choice of defense counsel.

Key words: defense counsel, right to defense, assigned legal assistance, International Criminal Court, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia.